

ЮРИДИЧНА ПРИРОДА ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА

Розглядаючи проблему тлумачення правових норм, необхідно насамперед визначити обсяг самого поняття «тлумачення», яке є спірним у юридичній літературі. При цьому варто враховувати, що термін «тлумачення» тісно пов'язаний за змістом з поняттям «пізнання» (тлумачити – давати пояснення до чого-небудь, пояснювати значення чогось... давати своє освітлення фактів, явищ; трактувати) [1, с.270]. Звідси варто визнати основою тлумачення правової норми з'ясування її смислу. Якраз з'ясування характеризує гносеологічну природу процесу тлумачення, його спрямованість на пізнання смислу правових явищ. Проте більшість авторів вважає, що тлумачення є процес не тільки з'ясування, але і роз'яснення смислу правової норми. Інші стоять на позиціях, що лише роз'яснення визначенням суб'єктом смислу норм закону відповідає значеннєвому навантаженню поняття «тлумачення». Так, Н.Н. Вопленко вважає з'ясування лише початковим ступенем тлумачення, логічним продовженням якої є роз'яснення. Офіційне тлумачення, наприклад, автор розглядає як виражену в особливому акті інтелектуально-вольову діяльність щодо з'ясування і роз'яснення смислу норм права з метою їх найбільш правильної реалізації [2, с.10]. На такому розумінні поняття «тлумачення» наполягає й А.В. Осипов, стверджуючи, що процес тлумачення спрямований не тільки на встановлення точного смислу, що міститься у нормі права розпорядження, але і на обнародування його. Виходячи з цього, автор поділяє даний процес на два елементи: з'ясування суб'єктом, що тлумачить (інтерпретатором), смислу правової норми для себе, а потім із метою встановлення однакового розуміння і застосування роз'яснює зміст і смисл правового розпорядження для всіх зацікавлених осіб [3, с.440].

Дане розуміння, на наш погляд, є занадто широким. Треба мати на увазі, що далеко не завжди слідом за з'ясуванням впливає роз'яснення правових норм. Як правильно відзначає М.В. Цвік, роз'яснення правової норми хоча і пов'язано з тлумаченням (з'ясуванням), але є не складовою його частиною, а результатом. Остання позиція, що визнає з'ясування особливим видом розумової діяльності по розкриттю точного смислу закону «для себе», що і є власне тлумаченням, на мою думку, найбільш обгрунтована. Відомо, що тлумаченню (з'ясуванню) підлягає всяка правова норма. Без визначення її смислу, призначення, неможливе її правильне застосування. Але роз'яснення смислу правової норми відбувається при її застосуванні далеко не завжди. Іноді достатньо буває лише з'ясування смислу правової норми для її реалізації, а у деяких випадках (наприклад, при доктринальному тлумаченні) ця реалізація і не потрібна.

Не можна погодитися з О.С. Іоффе і М.Д. Шаргородським, які вважають догматизмом спроби відокремити з'ясування смислу правових норм від їх тлумачень, стверджуючи, що процес пізнання правових норм «для себе» ніякого юридичного значення не має [4, с.135]. До цієї думки приєднується також і П.Е. Недбайло [5, с.328-329].

Дійсно, процес з'ясування норм права зовні не виражається, але однак є основою всього процесу реалізації правових норм. Саме він забезпечує їх правильне і глибоке розуміння, охороняє від можливих помилок у процесі застосування. Без нього взагалі неможливе застосування правових норм. Тому розробка теоретичних питань, що стосуються правильного з'ясування смислу норм права, має велике значення з погляду зміцнення законності і є однією з важливих задач науки права.

А.С. Піголкин вважає, що з'ясування і роз'яснення норм права виступають як різні і самостійні явища, заперечуючи положення М.Д. Шаргородського, А.С. Шляпочникова і Л.С. Явича про те, що проблема тлумачення – це єдина, нероздільна проблема, що процес з'ясування правової норми і її роз'яснення складають єдиний процес пізнання змісту правової норми [6, с.9].

Що ж до питання про місце роз'яснення в процесі застосування норм права, то його слід визнати наступним етапом після тлумачення. Роз'яснення використовується тільки тоді, коли є необхідність довести смисл нормативного документа до осіб, зацікавлених у його з'ясуванні. У цьому випадку з'ясування смислу правової норми його адресатами відбувається через роз'яснення компетентного органу.

Отже, тлумачення являє собою інтелектуально-вольову діяльність по з'ясуванню смислу правової норми, результат якої може мати офіційний (офіційний акт державного органу) і неофіційний характер (рекомендації і поради, що даються громадськими об'єднаннями або окремими особами і не є формально обов'язковими), у залежності від суб'єкта, що здійснює тлумачення.

Тлумачення є суб'єктивною, суто індивідуальною розумовою діяльністю людей, що у її процесі усвідомлюють смисл норми, розкривають її зміст. Ні юридична особа, ні державні органи не володіють цим. Тлумачення ними права є опосередкованим результатом розумової діяльності людей, уповноважених офіційно виступати від імені даного органу.

Стосовно до юридичної природи офіційних роз'яснень, які є результатом тлумачення, виникає проблема – чи носять вони нормативний характер?

Офіційні роз'яснення необхідно розглядати окремо від смислу правових норм, вважає П.Е. Недбайло, і вказує, що «... визнання тлумачення частиною норми, від кого б воно не виходило, дає можливість для зміни смислу норми шляхом тлумачення, що може спричинити довільні дії у процесі їх здійснення» [5, с.355].

На тих же позиціях стоїть Н.Н. Вопленко. Він відзначає, що, незважаючи на незмінюваність окремих правових норм, існуючі офіційні роз'яснення цих норм можуть змінюватися повністю або частково, тому розгляд офіційних роз'яснень як складової частини правових норм призводить до хибного висновку про змінюваність смислу правових норм у процесі їх витлумачення [2, с.32]. Між тим, у процесі здійснення правова норма сама по собі залишається незмінною з точки зору змісту, і задача тлумачення обмежується лише встановленням її духу і букви. Однак необхідно пам'ятати, що суспільство ніколи не стоїть на місці, життя увесь час розвивається, умови існування змінюються, виникають нові потреби, відходять у минуле старі. Законодавець намагається передбачити можливість подібних змін і прагне так сформулювати правову норму, щоб нові умови були враховані без зміни словесного вираження норми, але при можливій зміні її змісту.

Отож у процесі тлумачення важливу роль грає правильне розуміння смислу і співвідношення таких категорій як «дух» і «буква» закону. Від того, наскільки правильно визначений обсяг цих понять, і особливо їх співвідношення, залежить законність рішень, що приймаються управоможеними суб'єктами права.

Зокрема, під «духом» закону розуміється той смисл, що його прагнув вкласти законодавець у ту або іншу норму, втілення тих основних ідей, заради здійснення яких був виданий закон.

Що стосується букви закону, то під нею варто розуміти той смисл норми, що впливає з її словесного вираження. У законотворчому процесі можливо виникнення проблеми, коли законодавець з тих чи інших причин, у тому числі виконання вимог законодавчої техніки про необхідність, наприклад, максимальної лаконічності при формулюванні тексту закону, не домагається загальнодоступності вираження своєї волі в кожному, окремо узятому правовому приписі.

У таких випадках правозастосовник саме і стикається з проблемою розбіжності «букви» і «духу» закону. Для розв'язання виниклої колізії слід виходити з того, що: «... слова, у яких редагована застосовувана норма, є тільки засобом, за допомогою якого автор норми висловив зовні свою думку. Для юриста ці слова, які в законі він змінити не може, суть тільки засоби пізнання волі законодавця. За допомогою тлумачення він, користуючись словами закону, усвідомлює собі волю законодавця, що ховається за цими словами» [7, с.671].

Проте не можна прийняти рішення на підставі одного «духу» закону, хоча він має першочергове значення. Правозастосовник завжди пов'язаний «буквою» закону, тому він не може обмежитися з'ясуванням його «духу».

«Дух» закону варто встановлювати тільки в рамках його «букви». Для вирішення цієї задачі можна застосовувати систематичний засіб тлумачення, тобто встановити зміст норми права на основі знань про її логічні зв'язки з іншими нормами в системі права. Наприклад, ч.1 ст.80 КК Украї-

ни [КК України зі змінами, внесеними відповідно до Указів ПВР від 27.06.61: від 21.07.61; №6591-10 від 28.02.84, Законами №2468-12 від 17.06.92; №3890-12 від 28.01.94] установлює відповідальність за незаконні операції з валютними цінностями і як одну з ознак указує на значний вартісний розмір учинюваного діяння. Але поняття «значний розмір» є оціночним і виражає тільки дух закону. Одначе у примітці до даної статті прямо вказується, що дана операція є здійсненою у значному розмірі, якщо вартість її предмета перевищує двадцять п'ять мінімальних розмірів заробітної плати, але не більше ста. Отут «дух» закону одержує адекватне втілення в його «букві».

У інших випадках «дух» закону можна встановити шляхом вивчення матеріалів підготовки закону. Саме в процесі правотворчої діяльності автори, експерти й інші, що беруть участь у законотворчості, суб'єкти, висловлюють свої судження з приводу окремих положень закону, виробляється загальна думка, на основі якої і формулюються положення закону, що відбивають його «дух». У цілому правозастосовник має виходити не тільки з установлення «духу» закону, а з цього «духу», що одержав відбиття у «букві» закону.

Список літератури:

1. Тлумачний словник української мови / За ред. Л.Т. Тринчишина. К., 1999. 2. Вовпенко Н.Н. Официальное толкование норм права. М., 1976. 3. Теория государства и права / Под ред. Н.И. Матузова, А.В. Малько. М., 1997. 4. Иоффе О.С., Шаргородский М.Д. Некоторые вопросы науки теории государства и права // Вестник Ленинградского университета. 1956. №17. Вып.3. 5. Недбайло П.Е. Применение советских правовых норм. М., 1960. 6. Пиголкин А.С. Толкование нормативных актов в СССР. М., 1962. 7. Хропанюк В.Н. Теория государства и права. Хрестоматия / Под ред. Ралько Т.И. М., 1998.

Надійшла до редколегії 19.06.2000

О.М. Храмцов, ад'юнкт каф. кримінального права та кримінології Ун-ту внутр. справ

ПРО ПОНЯТТЯ І ВИДИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВЕРБАЛЬНОЇ АГРЕСІЇ

Людське слово несе в собі три основні етичні можливості. Воно може налагоджувати гармонійні відносини між людьми, будити в них «почуття доброти», закликати до любові і милосердя. Воно здатне встановлювати цивілізовані, стабільні і ділові відносини що будуються на підставі взаємної чесності й обопільної поваги прав і свобод один одного. І нарешті, слово може виступати як грабіжник, хижак, мета якого – залякати, обеззброїти, деморалізувати, знищити, якщо не фізично, то психологічно або ідеологічно [1, с.71]. Агресивне слово є формою, у якій висловлюються людські властивості. Через нього виявляються темні, неконтрольовані імпульси людської психіки. Воно є засобом нанесення шкоди іншій людині. «Слово є кодом, зрозумілим для усіх, що дозволяє передавати майже будь-